

Волік Н. М.

ORCID 0000-0002-2511-5782

Аспірант кафедри соціальної роботи,
соціальної педагогіки та дошкільної освіти
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
(Мелітополь, Україна) E-mail: natalia_volik@tdpu.org.ua

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РОБОТИ З РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Мета роботи – висвітлити питання розвитку емоційної сфери дітей дошкільного віку та організації роботи в цьому напрямку з дітьми з особливими освітніми потребами (ООП).

Згідно **методології** навчально-виховної роботи з дошкільниками, та зокрема, з особливими освітніми потребами, надано рекомендації щодо організації та особливостей роботи з розвитку емоційного інтелекту дітей вказаної категорії; зазначено кроки, які необхідно зробити, та педагогічні умови, яких треба дотримуватись, щоб робота з розвитку емоційного інтелекту дошкільника з особливими освітніми потребами досягла своєї мети.

Наукова новизна полягає у тому, що вперше розглянуто теоретичні та практичні аспекти роботи з розвитку емоційного інтелекту дошкільника з особливими освітніми потребами.

У статті проаналізовано психолого-педагогічну літературу з обраної теми, висвітлено наукові здобутки вітчизняних авторів. На основі досліджень з вказаного питання зроблено висновок, що дедалі збільшується кількість дітей так званої «групи ризику»; розкрито, що саме мається на увазі. Надано визначення поняттю «емоційний інтелект» (EI). Також, в статті згадується поняття «емпатія», як ключова компетенція, що розвивається при проведенні успішної роботи з розвитку емоційного інтелекту. Виділено окремі аспекти розвитку емоційного інтелекту дітей з особливими освітніми потребами. Наголошено, що таку роботу доцільно проводити тільки з тими дітьми дошкільного віку (серед дітей з особливими освітніми потребами), які мають збережений інтелект. Означено причини, через які діти з тими чи іншими особливостями у розвитку потребують особливої уваги, корекції психолого-педагогічного супроводу, по відношенню до дітей без таких особливостей.

Зроблено **висновки** щодо умов ефективної реалізації завдань з розвитку емоційного інтелекту, як складової успішної соціалізації дитини з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: соціально-емоційний розвиток, діти дошкільного віку, діти з особливими освітніми потребами, емоційний інтелект, емпатія.

Постановка проблеми. Бурхливий темп соціальних змін сьогодення поставив перед педагогікою актуальне і проблемне питання соціально-емоційного розвитку дітей дошкільного віку, що полягає у поступовому опануванні нею соціокультурних досягнень суспільства, у формуванні здатності усвідомлювати себе, суспільне довкілля і взаємодіяти з його соціальними об'єктами. Проблема розвитку емоційної сфери дітей та її особливостей у період дошкільного дитинства є актуальною як у теоретичному, так і практичному аспектах. Аналіз досліджень з цієї тематики, висвітлює наступну небажану тенденцію: поступово збільшується кількість дітей, що входять до так званої «групи ризику». Це діти, які проявляють тривожність, агресивність, ворожість (демонстративність) у поведінці; їм притаманна гіперактивність,

відставання в розвитку і різні форми дитячої нервовості (невропатія, неврози, страхи). Тобто мають ті чи інші недоліки у формуванні емоційної сфери [1]. Вказані проблеми найчастіше зустрічаються у дітей, з психофізичними особливостями у розвитку, яких відносять до дітей з особливими освітніми потребами (ООП) [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій, формулювання мети статті. Проблему емоційного розвитку дитини у різні часи досліджувала низка психологів та педагогів, таких як: Л. С. Виготський, Л. С. Зінківський, О. В. Запорожець, Л. І. Неверович, В. Т. Кудрявцев, Л. П. Стрелкова та ін. На важливості розвитку емоційної сфери дитини саме з дошкільного віку наголошували наступні науковці: М. Л. Фігурін, Н. П. Денисова, М. М. Аскаріна, К. Г. Бібанова та ін.

Результати дослідження. Емоції виконують соціальну та комунікативну функції, передаючи інформацію про людські наміри, координуючи ситуації міжособистісної взаємодії.

Для успішної соціальної зорієнтованості, людина має адекватно передавати емоційну забарвленість інформації та належним чином управляти власним емоційним життям. Емоційна компетентність життєво необхідна для ефективної та успішної соціальної взаємодії [3].

Незаперечним є той факт, що найбільш сприятливим періодом для розвитку емоційної сфери дитини є дошкільний вік, бо це первинний етап соціалізації особистості [4].

На сучасному історичному етапі дошкільної педагогіки та психології проблема розвитку емоційної сфери дітей – одна з пріоритетних. Можна відстежити багатозначність розуміння терміну «емоційний розвиток» у різних теоретичних підходах і окремих концепціях. Висновком до аналізу різних досліджень емоційної сфери дитини, ми покладаємо наступне визначення емоційного розвитку дитини. Це комплексний закономірний процес ускладнення та збагачення емоційної сфери як частини загальної соціалізації дитини. Саме в дошкільному віці необхідно так організувати життєдіяльність дитини, щоб запобігти проявам інертності, байдужості та емоційної глухоти. Активність дитини має проявлятися через розвиток емоційного життя, формування «правильних» навичок взаємодії з соціумом Наукову основу дослідження становлять: фундаментальні наукові положення про емоції, як особистісне утворення (І. Бех, В. Вілюнас, Б. Додонов, П. Симонов), особливості емоційного розвитку в онтогенезі (І. Бех, Л. Божович, О. Запорожець, О. Кононко, А. Кошелева); формування емоційної культури дитини (П. Єлисеєва, Л. Кондрашова, Л. Соколова, Л. Стрелкова).

Підсумовуючи вищезазначене, можемо надати наступне визначення *емоційного інтелекту*. Це здатність ефективно розбиратися в емоційній сфері людського життя: розуміти емоції і емоційне підґрунтя відносин, використовувати свої емоції для вирішення завдань, пов'язаних з відносинами та мотивацією [5].

Робота з розвитку емоційного інтелекту в дошкільному закладі – це перш за все, поступове збагачення «емоційного словника» дитини, виховання *емпатії*, формування емоційної культури дитини дошкільного віку. Нагадаємо, що *емпатія* (від грец. *εμ* – у присутності, під час і *παθος* – почуття, пристрасть) – пасивно-споглядальне розуміння ставлень, почуттів, психічних станів іншої особи без активного втручання з метою надати дійову допомогу на відміну від симпатії, для якої характерне почуття приязні, прихильності, доброзичливості до когось [6, 116].

Проблема навчання і розвитку дітей віднайшла широке відбиття у вітчизняному психолого-педагогічному досвіді. Але акцент у вирішенні цієї проблеми аж донедавна робився на когнітивному компоненті. Більш того, він ставився у супротивність з емоційним.

На сучасному ж етапі, питання успішного розвитку особистості, психолого-педагогічна спільнота почала усвідомлювати важливість і тієї й іншої сторони індивідуального розвитку дитини. Звертаючись до робіт Л. Виготського та О. Запорожця, можемо сказати, що тільки узгоджене функціонування інтелектуальної та емоційної сфер можуть забезпечити успішність розвитку особистості [7, 8].

Згідно останніх змін в нормативно-правовому полі організації освітнього процесу, до дітей з особливими освітніми потребами (ООП) відносимо наступні категорії дітей: діти з вадами зору, слуху, порушеннями функцій опорно-рухового апарату, порушеннями мовлення, з обмеженими можливостями розумового розвитку, затримкою психічного розвитку, порушеннями емоційно-вольового розвитку (розлади аутичного спектру – РАС), діти з синдромом Дауна [9, 10].

Процес емпатії є в основному інтелектуальним за своїм змістом. Саме тому ми розглядаємо означену проблему стосовно тих категорій дітей з особливими освітніми потребами, які мають збережений інтелект. Інша ж категорія дітей має отримувати психолого-педагогічний супровід за спеціальними програмами. Це викликано, перш за все тим, що головним завданням розвивальної роботи з цією категорією дітей є прищеплення соціально-побутових навичок. Розвиток *емпатії*, як ключової компетенції емоційного розвитку, в цьому випадку, нажалі, постає як надзвичайно складне завдання.

Цілісне уявлення про об'єкти, можна отримати за умови їх сприймання декількома органами чуття, за допомогою різних сенсорних систем (зір, слух, дотик, кінестетична чутливість); проводити їх аналіз усередині кожної сенсорної системи можливо тільки за умови спроможності співвідносити характерні ознаки об'єкта, ухвалювати рішення – на основі комплексної обробки отриманих даних.

Звідси, неважко передбачити, що відбувається із сприйняттям будь-якої інформації, у тому числі й емоційно-чуттєвої, у випадку коли один, або навіть декілька органів чуття працюють з вадами, або й зовсім не працюють. Сюди додамо «базову» емоційну нестабільність вказаної групи дітей, котра ще більш ускладнює процес соціалізації дитини з ООП.

Якщо ж розглядати дітей з недорозвиненням мовлення, за відсутності змоги чітко висловити свої почуття вербальним способом, на перше місце постає мова «невербальна». І саме здатність розуміти цю мову – одна із навичок розвинутого емоційного інтелекту.

Таким чином, проблема розвитку емоційного інтелекту дітей з особливими освітніми потребами – гостріша, та її розв'язання повинно передувати вирішенню того ж проблемного питання, по відношенню до дітей із загальним розвитком.

Зазначимо, робота з розвитку емоційного інтелекту дітей з ООП повинна проводитись за умови обов'язкового урахування вищеозначених обставин.

Емоції виконують ще одну важливу функцію – забезпечення соціальної підтримки. Перебуваючи під впливом стресової ситуації, дитина відчуває потребу поділитись своїм травматичним досвідом, отримати соціальну підтримку та поради з приводу предмета своїх емоційних переживань,

Враховуючи, що носій тієї чи іншої психофізичної вади, перманентно існує у стані стресу, робота з розвитку емоційного інтелекту набуває ще більшої значущості.

Поряд з «особливими освітніми потребами» дітей, які мають вади розвитку, вирізняються і проблеми із засвоєнням соціальних норм. Отже, метою роботи з розвитку емоційного інтелекту дошкільника з ООП має бути: спроможність дитини гальмувати небажані або неадекватні прояви, дотримуватись правил соціальної поведінки; здатність до співпереживання, вміння усвідомлювати та відкрито виражати власні почуття, встановлювати зв'язки між емоційним станом і причиною, що його викликала, мати навички співробітництва, роботи в команді, з повагою і розумінням ставитись до особливостей різних (за віком, соціальним статусом) людей [11, 12].

Висновки. Задля успішного результату з розвитку емоційного інтелекту дитини з ООП, необхідно зробити наступні кроки:

1. Вчасно визначити напрямок емоційного розвитку дитини. Для цього:
 - у зміст навчання ввести додаткові завдання з розвитку емоційного інтелекту, відсутніх в програмі розвитку дітей, які не мають вад;
2. Здійснювати контроль за єдністю дій дорослих, що оточують дитину з ООП, як в закладі дошкільної освіти, так і поза його межами. Для цього:
 - здійснювати адекватну просвітницьку роботу з батьками дитини, котра має певне порушення, та з батьками дітей, які нормально розвиваються;
 - забезпечити активну участь такої дитини у всіх видах діяльності, спілкування із однолітками, активної мовленнєвої практики, стимулювання дошкільника до сприймання і вживання різних форм мовлення в змінних умовах спілкування;
3. Забезпечити психолого-педагогічну компетентність у царині розвитку емоційного інтелекту усіх фахівців, що працюють з дитиною з ООП. Для цього:
 - створити умови для оволодіння вихователем спеціальними знаннями, вміннями і навичками, що в свою чергу, нададуть йому змогу створити ефективні умови для розвитку і навчання дитини з ООП;
 - наголошувати на врахуванні того аспекту, що дитина з ООП не може продуктивно розвиватися без спеціально створених ситуацій успіху та досягнень;
4. Докласти максимум зусиль для забезпечення наступності в діях спеціалістів дошкільної ланки освіти та початкової, якщо на момент вступу до школи психофізичні вади не набули компенсуючого характеру.

І на останок, зазначимо, розвиток емоційного інтелекту дошкільника, як чинника успішної соціалізації дитини, та ефективного входження її у світ дорослих – одне із завдань всебічного розвитку особистості на рівні держави. Задекларовані цінності повинні мати реальну реалізацію в громадянському суспільстві; прийняття нормативно-правових законодавчих актів – підтримуватись дієвими виконавчими рішеннями. Підвищення рівня соціально-економічних умов країни – один із необхідних важелів гуманізації всього суспільства. На нашу думку, звідси витікає толерантне ставлення людини до людини, дорослого до дитини, дитини із нормальним розвитком до однолітка із вадами, і загалом – суспільства «здорового» до тих, хто потребує особливої уваги.

References

1. Шпенник С. Діти групи ризику як об'єкт соціальної роботи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія : Педагогіка. Соціальна робота. 2011. Вип. 21. С. 212–214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuiped_2011_21_74 (дата звернення 23.09.2019).
Shpenyk S. (2011). Dity hrupy ryzyku yak ob'iekt sotsialnoi roboty. [At-risk children as a social work object]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia : Pedahohika. Sotsialna robota.* –

- Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: Pedagogy. Social work*, 21, 212–214. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2011_21_74 [in Ukrainian]
2. Компанець Н. М. Моделювання індивідуальної програми розвитку дошкільника з особливими освітніми потребами. Київ, 2018. 56 с.: Іл.: Електронний додаток на CD.
Kompanets, N. M. (2018) Modeliuvannia indyvidualnoi prohramy rozvytku doshkilnyka z osoblyvymy osvritnimy potrebamy. [Modeling of individual program of development of preschooler with special educational needs], Kyiv [in Ukrainian]
 3. Изард Кэррол Э. Психология Эмоций. Санкт Петербург: Питер, 2007. 464 с.
Isard, E. Carroll E. (2007). Psihologiya Emotsiy. [Psychology of Emotions]. Sankt Peterburg: Peter [in Russian]
 4. Рогальська І. П. Соціалізація особистості у дошкільному дитинстві: сутність, специфіка, супровід: монографія. Київ: Міленіум, 2008. 400 с.
Rohalska, I. P. (2008) Sotsializatsiia osobystosti u doshkilnomu dytynstvi: sutnist, spetsyfika, suprovid. [Socialization of personality in preschool childhood: essence, specificity, support]: monografiya [monograph]. Kyiv [in Ukrainian]
 5. Гоулман Д. Емоційний інтелект. Пер. з англ. С. Л. Гумецької. Харків: Віват, 2018. 512 с.
Goulman, D. (2018) Emotsiinyi intelekt. [Emotional Intelligence], translated from Eng by S.L. Humetska, Kharkiv [in Ukrainian]
 6. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с. URL: <https://hum.edu-lib.com/szbrannoe/goncharenko-s-u-ukrayinskiy-pedagogichniy-slovník-onlayn>
Goncharenko, S. U. (1997). Ukrayinskiy pedagogichniy slovník. [Ukrainian pedagogical vocabulary]. Kyiv: Libid. URL: <https://hum.edu-lib.com/szbrannoe/goncharenko-s-u-ukrayinskiy-pedagogichniy-slovník-onlayn> [in Ukrainian]
 7. Запорожец А. В. Значение ранних периодов детства для формирования детской личности. Принцип развития в психологии. Москва, 1978. 456 с.
Zaporozhets, A. V. (1978). Znachenie rannih periodov detstva dlya formirovaniya detskoy lichnosti. Printsip razvitiya v psihologii. [The value of the early periods of childhood for the formation of children's personality. The principle of development in psychology]. Moscow [in Russian]
 8. Выготский Л. С. Развитие высших психических функций. Москва: Изд-во «АПН РСФСР», 1960. 449 с.
Vygotsky, L. S. (1960). Razvitie vyisshih psichicheskikh funktsiy [Development of Higher Mental Functions]. Moscow: Publishing house «APN RSFSR» [in Russian]
 9. Міжнародна класифікація функціонування (МКФ-10). URL: <https://medprosvita.com.ua/nakaz-moz-ukrayini-vid-23-05-2018-981-pro-zatverdzhennya/>.
Mizhnarodna klasyfikatsiia funktsionuvannia (MKF-10) [International Classification of Functioning (ICF-10)]. URL: <https://medprosvita.com.ua/nakaz-moz-ukrayini-vid-23-05-2018-981-pro-zatverdzhennya> [in Ukrainian]
 10. Наказ МОН України «Про затвердження плану заходів, щодо забезпечення права на освіту дітей з особливими освітніми потребами, у тому числі дітей-інвалідів» № 768 від 14.06.2013 р.
Nakaz MON Ukrainy (2013) «Pro zatverdzhennia planu zakhodiv, shchodo zabezpechennia prava na osvitu ditei z osoblyvymy osvritnimy potrebamy, u tomu chysli ditei-invalidiv» № 768 vid 14.06.2013 r. [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On Approval of the Plan of Measures to Ensure the Right to Education for Children with Special Educational Needs, Including Children with Disabilities» No. 768]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/rada/card/v0768729-13> [in Ukrainian]
 11. «Дитина», освітня програма для дітей від 2 до 7 років. Наук. кер. проекту В. О. Огнев`юк, авт. колектив Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко та ін. Київ, 2015. 370 с.
Ohnev`iuk, V. O., Bielenka, N. V., Bohinich, O. L., Bohdanets-Biloskalenko, N. I., (ets.). (2015). «Dytyna», osvritnia prohrama dlia ditei vid 2 do 7 roki. [«Child», educational program for children from 2 to 7 years], Kyiv [in Ukrainian]
 12. «Віконечко». Програма розвитку, навчання та виховання дітей дошкільного віку із затримкою психічного розвитку. За ред. проф. Т. В. Сак. Київ, 2013. 238 с.
Sak, T. V. et al. (2013). «Vikonechko». Prohrama rozvytku, navchannia ta vykhovannia ditei doshkilnoho viku iz zatrymkoiu psykhičnoho rozvytku. [«The window». Program for development, education and upbringing of preschool children with mental retardation], Kyiv [in Ukrainian]

Volik N.

Postgraduate of the Department of Social Work,
Social Pedagogy and Pre-school Education,
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
(Melitopol, Ukraine) E-mail: natalia_volik@mdpu.org.ua

**INDIVIDUAL ASPECTS OF DEALING WITH THE DEVELOPMENT
OF EMOTIONAL INTELLIGENCE
OF PRESCHOOL CHILDREN
WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS**

***The purpose** of the work is to highlight the issues of development of the emotional sphere of preschool children and the organization of work in this area with children with special educational needs (OOP).*

*According to **the methodology** of educational work with preschool children, and in particular, with special educational needs, recommendations on the organization and peculiarities of work on the development of emotional intelligence of children of the specified category are given; the steps to be taken and the pedagogical conditions to be followed in order to work towards developing the emotional intelligence of a preschooler with special educational needs are set out.*

***The scientific novelty** is that for the first time theoretical and practical aspects of work on the development of emotional intelligence of a preschooler with special educational needs have been considered.*

The article analyzes the psychological and pedagogical literature on the selected topic, highlights the scientific achievements of domestic authors. Based on research on this issue, it is concluded that the number of children at so-called «at-risk» is increasing; it is revealed what is meant. The definition of emotional intelligence (EI) is given. Also, the article mentions the concept of «empathy» as a key competence that develops when successful in the development of emotional intelligence. Some aspects of the development of emotional intelligence of children with special educational needs are highlighted. It is emphasized that such work should be carried out only with those children of preschool age (among children with special educational needs) who have preserved intellect. The reasons for which children with certain features in development require special attention, correction of psychological and pedagogical support, in relation to children without such features are identified.

***Conclusions** have been made regarding the conditions for the effective realization of tasks for the development of emotional intelligence as a component of successful socialization of a child with special educational needs.*

***Keywords:** social and emotional development, preschool children, children with special educational needs, emotional intelligence, empathy.*

Стаття надійшла до редакції: 30.09.2019

Рецензент: **В. Ляпунова** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та дошкільної освіти Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького